

LAZDYNŲ PELĖDA: RAŠYTOJOS SESERYS

Gyvenimo ir kūrybos melodramos

Kiekvieno rašytojo ar rašytojos kūryba orientuota į vieną ar kitą žanrinį ir stilistinį kanoną. Žemaitė įsisukusi į didįjį epinį pasakojimą, vykstantį žmonių žemėje – „po saule“, – ciklišką, pasikartojantį. Biliūnas yra sakmiškas – jo svarbiausi kūriniai turi nepaprasto, lemtingo įvykio centrą. Bitei svarbu kronika: aprašyti, surašyti, suregistruoti, įvertinti. Šatrijos Ragana yra veikiama dvasinės žmogaus istorijos, krikščionims prasidedančios nuo Biblijos.

Lazdynų Pelėdos – dviejų seserų – gyvenimo ir kūrybos protekstas yra *melodrama*. Pirmasis rašytojų biografas L. Gira Sofijos gyvenimą vadino tragingu¹. J. Brazaitis melodramos sąvoką taikė ir gyvenimui: „Išorinė Lazdynų Pelėdos gyvenimo linija nesudėtinga, bet vidaus gyvenimas ir sudėtingesnis, ir graudesnis. Tai ištisa *melodrama* [...]“².

Melodrama sąvokos šaknimis nurodo į dramos ir muzikos, dainos sąlytį. Sąlytį, kuris transformavosi į atvirą jausmingumą, į perdėtas emocijas. Melodramai būtini nepaprasti likimai, ypatingos situacijos, kuriose išryškėja tariami ar tikri veikėjų charakteriai, dorybės ir ydos. Melodramai reikia gėrio pergalės – gražios pabaigos, atodūsio. Melodramų kūrėjas ar kūrėja veiksma organizuoja taip, kad nelaimė, skriauda, kurios ištinka dorybinguosius, o dažniausiai dorybingąsias, būtų kuo įspūdingesnės (ir todėl pasiremiamos detektyviniais ar pusiau detektyviniais elementais). Tik tokiu atveju gera pabaiga irgi gali būti įspūdinga; kuo didesnis nusikaltėlis, tuo didesnė turi būti atgaila, gausesnės ašaros. Nuteisti, keršyti melodrama neskuba – ji labiau orientuojasi į atgailą, atleidimą, susitaikymą. Melodramos konfliktai vyksta tarp silpnųjų (dažniausiai moterų ir vaikų) ir stipriųjų (dažniausiai vyrų). Melodrama šaknijasi jausmų pasaulyje. Melodramatiškas jausmingumas reiškiasi jautriose, bet neišlavintose, naiviose prigimtyse, nekontroliuojamose ar nepakankamai kontroliuojamose intelekto.

Melodrama neturėtų būti laikoma vien silpno talento, nepakankamos stiliaus estetikos požymiu. Melodramatiškos spalvos susijusios ir su pasaulėjauta, su jausmų ir prasmų skyrimo būdu. Melodramai reikšminga arba gal net reikšmingiausia yra tai, kas vyksta jausmų pasaulyje. Jausmai yra lemtingi. Jausmų klaidos pražudo. Jausmų išsipildymas suteikia didžiausią laimę.

Melodramos, melodramatiški kūriniai elementai duoda daug medžiagos jausmų istorijai. Jausmų centras sutampa su būties centru, kurį iš esmės sudaro gyvybiniai, gimdantys moters ir vyro santykiai. Jausmas skirtas kitam, jausmu kaip tiltu iš savo paties tamsios bedugnės žmogus iškopia į intensyvaus bendravimo, buvimo kartu, kito dvasios ir kito kūno patyrimo džiaugsmą. Tačiau melodramoje laikomasi ribų – to, kas vienu ar kitu atveju laikoma padoru, gražu, kilnu, tam tikro susitarimo. Lazdynų Pelėdos melodramose kūnas lieka tamsoje, slaptose sueityse, „nuodėmėse“. Galbūt ir dėl kūno stilistikos silpnumo melodramoje jausmai neįgyja stiprios jėgos. Melodramoje svarbiausia jausmingumas. Jausmas gali likti tylus, santūrus, jausmingumas būtinai yra žodingas. Jausmingumo formos yra žodinės, o jausmas iš esmės yra kūniškas.

Žmogaus biografija yra ir jo kūno bei jausmų formavimosi ir brendimo istorija. Autobiografijos, gyvenimo refleksijos rašomos jau iš distancijos, įgijus sąmoningesnės patirties. Bet išlieka nuorodos į tai, kas esmingiausia, sakytume, skausmingieji taškai.

¹ Gira L. Kritikos baruose. – V.: 1982. – P. 186.

² Brazaitis J. Raštai. T. 2. – Chicago, 1981. – P. 227.

Sofija Pšibiliauskienė „Mano autobiografiją“ parašė 1914 m.; tais metais išėjo pirmojo Lazdynų Pelėdos *Raštų* leidimo pirmasis tomas, kuriam šis biografinis rašinys ir buvo skirtas.

„Mano autobiografijos“ pirmajame sakinyje pavartotas žodis „didžbobė“, ironiškas didvyrio pakaitalas. Autobiografijas rašo tik dideli, reikšmingi žmonės. Josios gyvenimas esąs „varginga aklojo klajūnė: be tikslo, be siekimų, tuščias ir tragingai kvailas nuo pradžios ligi galo, turbūt...“ Gyvenimas lyginamas su atvira žaizda, su sopuliu, kurį „vargu ir amžinas miegas besustabdys“. Nesunku justi, kaip į paviršių kyla melodramatinės jausenos ženklai, kaip jie klostosi į melodramatinę stilistiką: jausmingas santykis, sopulio išdidinimas, išraiškos klišės: žaizda, sopulys, amžinas miegas... Kelis kartus pakartotas „tragingas“: tragingai kvailas gyvenimas, tragingai juokingi dalykai. Gravitacija į gyvenimo tragikomiškąją pusę.

Tėvas, užgniaužęs savy menininko prigimtį. Nepraktiška, poniškai auginta motina. Kitąsyk turtingo dvaro nykstantys griuvėsiai. Atsitiktinės pamokos, atsitiktinė lektūra – sužadinta, realybėje maisto nerandanti vaizduotė. „Svajonės be jokio rimto darbo vis labiau šakojosi... Ir aš troškau išpraktikuoti su kuo nors kvailybes, išskaitytas romanuos, o čia tinkamos medžiagos idealui sukurti – nė pamatyti“. Sentimentalios lektūros, lakios vaizduotės sustiprintas jausmingumas išbandymams siunčia kūną, nesaugomą sistemingiau ugdomo intelekto. Nelaimingos vedybos – grynai „literatūrinės“: „Svajojau apie heroizmo darbus, pasišventimą, aukas, ir šit pasirodė man labai gražus tikslas – tapti nupuolusio nusidėjėlio angelu išganytoju“. XIX a. pabaigos jaunų bajoraičių, jausmingų ir neišlavintų, vaidmenų repertuaras labai ribotas: labdarės, gailestingosios seserys, angelės išganytojos... Panašiai savo vaidmenį – „gražų“ – už buvusio baudžiauninko tekėdama suprato ir būsimoji Žemaitė. Refleksija, iš distancijos, be gailėsčio, be nuolaidų žvelgiant į savo gyvenimo pradžią: „neprisiruošus gyvenimui, *kvaila kaip avis...*“ Keičiasi stilistika – iš melodramos pereinama į kietą realizmą, į palyginimo ironiją. Bet šis stilistinis antsluoksnis Lazdynų Pelėdos kūryboje nėra įgijęs kiek didesnio svorio. Paašškėja, kad vyras turi moterį sodietę su keliais mažais vaikais. Gimdymai – vienas po kito, nespėjus atsigauti, sustiprėti: „Atsirado vienas vaikas, į dešimtą mėnesį antras“. Nuolat girtas vyras... Gyvenimui nepasiruošusi moteris susmunka po nepakeliama našta. Bet jos esybės gilumoje ima kaltis kūrybiškumo daigai: „1896 metais pradėjau šį tą rašyti [...]“. Tas rašymas tarsi iš nuobodulio; pamažu stiprėja maištingumas, svajingumas, deja, nepalaikomas, neparemiamas intelekto. Atsiranda vis didesnis plyšys tarp gyvenimo ir su kūryba siejamų svajonių: „užuot žiūrėjus, kaip kiaules šeria, ar pati jas šėrus, svajojau; rašiau naktimis, užuot miegojus, kad rytmetį galėčiau stoti prie darbo kaip dora šeimininkė, žmona ir vaikų motina“.

Tarsi dvigubas sąmonės judesys: kūrybos instinktas laiko prie stalo ir naktį, o įprastos, amžiais reglamentuotos gyvenimo tvarkos („dora šeimininkė, žmona ir vaikų motina“) pažeidimas kelia nerimastį. Vaikų motina – ši apibrėžtis moteriai yra neperžengiama. Ir Sofija, tikėdamasi suteikti vaikams nors kokį išsimokslinimą, išvažiuoja į Vilnių. XX a. pradžioje Vilnius yra ir kultūros moterų traukos vieta, vilties miestas: viena po kitos čia pasirodo Žemaitė, Bitė, Sofija Kymantaitė, kurį laiką Vilniuje gyvena ir Šatrijos Ragana. Sofija – Lazdynų Pelėda į Vilnių su dviem mažamečiais vaikais (sūnum ir dukra) atvažiuoja be jokių lėšų, be specialybės. Sunkūs, atsitiktiniai darbai; „siuvau, siuvinėjau, rašiau kiek, verčiau knygas“. „Rašiau kiek“ – vadinasi, tik atitrūkdama nuo darbų dėl duonos kąsnio, aišku, neturėdama jokių sąlygų, nekalbant apie atskirą kambarį. Neišvengiama apatija, depresinės nuotaikos. Vyras neblaivus žūsta Amerikos fabrike. Dukters liga (džiova) ir mirtis besiskleidžiančioje jaunystėje: „1913 m. lapkričio mėnesį pasimirė vargšė mano duktė, su ja visa mano viltis ir gyvenimo tikslas...“ Lemtingais momentais moteris iš bet kurio etapo (taip pat ir kūrybinio) neišvengiamai grįžta į motinystę, su ja susitapatina – nieko svarbesnio nėra ir būti negali. Jaunos dukters mirtis Sofijai – Lazdynų Pelėdai kurį laiką reiškė gyvenimo vilties ir tikslo mirtį: „Esmi viena, visai viena“. Darbas paveikslų kontoroje Kaune: „Rašyti visai nebeturiu laiko, nes kontoroje esmi užimta nuo aštuonių ryto iki devynių vakaro“. Noras, viltis rašyti neišnyksta, bet galimybės rašyti yra labai menkos, suspaustos gyvenimo.

Paskutinis sakiny, sekantis po konstatavimo, jog nebėra laiko rašyti: „Šiuo baigiu savo autobiografiją“. Pradedama nuo pasiteisinimo – autobiografiją rašanti ne savo noru, o leidėjų

verčiama. Labai svarbus klausimas, tarsi iš visos kūrybos: „Ką gi galiu parašyti?“ Ką gali parašyti moteris, kurios visas gyvenimas – „varginga aklojo klajūnė“, kurios užgimimas, jos pačios akimis žiūrint, buvo nelaimė?

Taip, gyvenimas iš tiesų nelengvas. Bet melodraminę spalvą jam suteikia pačios to gyvenimo teksto autorės interpretacija. Autobiografijoje Sofija-Lazdynų Pelėda didžiąją dalį savo gyvenimo (1861–1914) ir pati vadina melodrama; blaivesnė distancija yra per menka. Psichinė būseną, aišku, yra paveikta dukters mirties. Bet bendrą nuostatą tvirtina ir kūryba, ir laiškai po 1914 metų, ypač J. Tumui-Vaižgantui, tarsi tęsiantys autobiografinę liniją. Iš 1921-ųjų metų laiško J. Tumui-Vaižgantui: „Ką tik buvo mirusi sūnaus žmona prie gimdymo; paliko vaikas mažytis, antras dvejų metų, prie jų kaip globėja mirusios motina.

Visas turtas liko viena karvė ir dvi avi. Bermontams išėjus, turėjome išduoti žemę ant pusės, sūnus, nors vienatinis, gavo pašauką į kariūmenę eiti. Dabar jis tarnauja Biržuose kaippo žvalgas, aš ir ta senutė rūpiname vaikus, kiek galiu uždirbti, dalijuosi su našlaičiais, vargstame sunkiai.“³ Situacijos kartojasi – miršta marti, lieka mažyčiai vaikai ir dvi senyvos moterys, vargstančios, auginančios našlaičius.

Jaunos gimdančios moters mirtis, maži našlaičiai, į kariūmenę paimtas vyras – visa tai, liudijama Lazdynų Pelėdos gyvenimo teksto, gali būti išskaitoma ir iš jos kūrybos – kaip nesibaigianti melodrama, vis ta pati: keičiasi tik veikiantys asmenys, bet vis moterys, moterys...

Sofija mirė džiova 1926 metų pavasarį, neišgyvenusi 58-erių metų. 1929 metais Liudas Gira *Židinyje* paskelbė straipsnį „Dvi seserys Ivanauskytės. Lazdynų Pelėdos raštų paslaptis“⁴. Pradėjo jį taip: „Tragingas buvo lietuvių rašytojos apysakininkės Sofijos Ivanauskytės-Lazdynų Pelėdos gyvenimas, o josios belaikė mirtis dvigubai liūdna ir gūdi. Jos gyvenimo dienos buvo, nė kiek neperdedant, vieni vargų vargai, o josios kūryba – nyki kasdienio nukamuotos sielos kryžiavimo Golgota.“ Liudas Gira, geras to meto lietuvių literatūros kritikas, perima rašytojos autobiografijos stilistiką – net pačią tragingumo sąvoką. Kritiko nuomone, jaunystėje brutalaus gyvenimo parblokšta, rašytoja taip ir „nebeįstengė pasidaryti šokia tokia savo gyvenimo valdovė“. Taip, ji liko užguita savo pačios gyvenimo tarnaitė, rankdarbininkė, nuolat siuvanti, mezganti, adanti. Ir tik pertraukomis – anot L. Giros, „kiek nutraukdama laiko, rašė, perrašinėjo ir vėl rašė“. Neabejotinai turėjo tikrų rašytojos gabumų: „rašė lengvai ir greitai, ir taip pat pigiai: pigiau gal nei rankų darbeliai...“ – teigė Liudas Gira. Moters rašymas kaip rankdarbiai – tame pat nešildomame kambarėlyje, naktį prie žvakgalio. Žvakė, žvakigalis – ta pati šviesa Žemaitėi, Bitei, Lazdynų Pelėdai.

* * *

Penkeriais metais jaunesnė Sofijos sesuo Marija („jos buvo tikros seserys – ne tik iš kraujo, bet ir iš visos jų psichikos, o taip pat ir iš įgimtų jom tų pačių talentų“, – sakė Liudas Gira) savo autobiografiją rašė senatvėje (tarp 1947–1954), baigdama aštuntą dešimtį. Buvo gimusi 1872 m., mirė 1957 m. Jos biografinis tekstas „Iš praeities“ yra kitokio pobūdžio, nors ir turi bendrų bruožų su sesers autobiografija.

Pirmuoju sakiniu pasakomas gyvenimo kaip klampynės supratimas („klampynė“, žymėtas Lazdynų Pelėdos žodis): „Mūsų šeima buvo viena iš tų, kurios turtas įklampina į tokias klampynes, iš kurių nuvargęs žmogus nebepajėgia išbristi.“⁵ Į šią klampynę patenka rašytojų tėvas Nikodemus, dvaro ir herbo paveldėtojas, kurio jauną sielą buvo pavergę menas, poezija, meilė. Būsimoji motina Karolina Pečkevičiūtė „buvo išlepinta, silpnos sveikatos, senoviškai išauklėta, tad ir naivi kaip kūdikis“. Taip apibūdinama XIX a. viduryje gimusi bajoraitė, kurios tėvas po 1863 metų sukilimo buvo ištremtas į Sibirą, o turtas konfiskuotas.

Naivi kaip kūdikis – šis apibūdinimas lygiai tinka motinai ir jos jaunoms dukroms, išmestoms į

³ Lazdynų Pelėda. Raštai. T. 7. – V.: 1955. – P. 491.

⁴ Lazdynų Pelėda. Raštai. T. 1. – V.: 1954. – P. 415–435.

⁵ Ten pat. – P. 53–79.

gyvenimą be pasiruošimo, be mokslo, netgi be savęs, savo prigimties, be kūno ir savo jausmų pažinimo. Užtenka, kad ją įsimyli, veda. Kitaip būti negali – moteris turi paklusti. Marija Lastauskienė itin atvirai kalba apie motiną kaip apie moterį, galbūt remdamasi ir pokalbiais su jau senu tėvu. „Visa pasikeitė: anksčiau ji buvo jam idealas, o dabar matė jos silpną sielą, ligotą kūną, gailėjosi jos, nors aiškiai jau suprato, kad nebėra mylimas. Tiesa, ji nemelavo, paklausta tylėjo. Sunku jam buvo suprasti jausmus moters, auklėtos perdėtame kuklume. Ji nemokėjo galvoti, visada turėdama rankose rankdarbį, skaičiuodama akutes, stulpelius.“ *Ji nemokėjo galvoti* – žodžiai, kuriais galima apibūdinti ne vieną XIX a. antrosios pusės netgi dvaro moterį. Dar daugiau – ji ir nepasigenda nei minties, nei jausmo. Marija Lastauskienė kritišku žvilgsniu pirmoji apnuogina šią karčią teisybę. Žinoma, ta teisybė susijusi būtent su patriarchalinėmis tradicijomis – mergaitė gimsta tik gimdyti. Mergaitė ir tėvų nėra tokia laukiama. Akušerė sumišusi teisinasi dėl Sofijos (kad ne įpėdinis). Dar sunkesnė antros dukters situacija. „Praslinkus keletui mėnesių, gimė kūdikis, bet, deja, ne lauktasis įpėdinis, *tik mergaitė* (pabr. cituojant – V. D.), niekam nereikalinga ir nelaukta, tokia liesa, mažytė.“ Paaugus mergaitėms, motinai atrodo, kad negalima jų niekur išleisti iš namų: „Saugok, Dieve! Mergaites į gimnaziją? Kam joms reikalingas tas mokslas?“ Marija mato tėvo gabumus, žūstančius kasdienybėje; jai svarbu, kad jis tapo, rašo, kad susirašinėja su žymiomis lenkų rašytojomis, kėlusiomis ir moterų klausimus, su Marija Konopnicka ir Eliza Orzeszkowa (Ožeškova). Motina yra tik moteris: gimdanti, auginanti, serganti, senstanti. *Tik moterys* sensta sunkiai, dėl to sielvartaudamos. „Tai buvo jai smūgis, nes ji dar norėjo būti jauna, – ji vis dar stengėsi kovoti su senatve: vartojo kosmetiką, tvarkė fizūrą, pridėdama plaukų, kad paslėptų žilus.“

Augančios mergaitės, iš tėvo paveldėjusios gabumus menui, o iš motinos rankdarbystę, pačios ieško dvasinės energijos išsiskleidimo būdų. Marija anksčiau negu Sofija pradeda rašyti. „Vos išmokusi rašyti, pradėjau kurti eilėraščius. Jaučiaus nepatenkinta savo kūriniais ir naikinau juos, niekam net neparodžiusi. Kartais net verkdavau tyliai, kad man nesiseka parašyti taip gražiai, kaip knygoje. Giliai širdy slėpiau svajonę apie muziką.“ Septyniolikos metų mergaitė, daug skaitanti – bet atsitiktinius dalykus – ir daug rašanti. Anksti pabudęs kūrybinis instinktas, nerandantis atramos nei identifikacijos. Marija išreiškia ankstyvajai moterų literatūrai būdingus psichologinės savijautos bruožus: norą rašyti ir netikrumą, slaptumą, baimę, ašaras, svajonę rašyti „gražiai“ (kaip knygoje), dar nesiekiant savo atskiros balso, meilę muzikai, gal net jos ilgesį.

Menui gabi mergaitė mokoma siūti, tampa amatininke, netgi dirbtuvėje „visų geriausia“. Tarsi iš naujo susitinka su seseria – jau Lazdynų Pelėda, rašytoja. Dalyvaujant Povilui Višinskiui ištaria lemtingą frazę: „Ar ne vis tiek, kas parašė, kad tik parašyta.“ Marija kurį laiką atsisakė savo atskiros vardo, kartu susilpnino ir vidinę identifikacijos pastangą.

Patikimai Marija liudija apie paskutiniuosius Sofijos metus, praleistus Žemaitijoje, tėviškėje – nuo 1920-ųjų iki 1926-ųjų, kai apimta apatijos ir pesimizmo, ji kūrė paskutinę savo apysaką „Ponas Dramblevičius“. Marija tuo metu rašė „Šviesuolius ir šešėlius“, iš Peterburgo laiko ir patirties. „Po to romano antrašte Sofija pažymėjo: „Iš sesers užrašų“, nes, esą, nežinantieji, kad mes rašome kartu, viena slaptyvarde, bus nustebe, kad ji rašo iš gyvenimo didelio miesto, kurio niekada nepažinojo.“ Ir šį kūrinį (jau po 1920 metų) Marija rašė lenkų kalba, o Sofija laisvai, pajvairindama stilių, vertė į lietuvių kalbą. Dar tik atsikuria Lietuvos valstybė, vyksta žemės reforma, daug visokių sunkumų, o dvi seserys (Sofija jau visai ligonė) sename tėviškės dvare, spaudžiamos bėdų ir vargų, rašo. Rašo pasitardamos, prisimindamos, gailėdamos mirusios motinos ir brolio, slaugydamos tėvą, šešeriais metais pergyvenusį pirmgimę dukrą Sofiją. Tėvas pasakoja, ypač vienai iš vaikų likusiai Marijai, apie giminę, jos praeitį. Tebeveikia „didysis pasakojimas“, epiškai, mitiškai apimantis ilgą laiką, daug veikėjų, paprastus veiksmus ir nepaprastus įvykius. Būtent su tokiu pasakojimu susijęs Marijos romanas *Praeities šmėklos*.

Marijai rašant savo autobiografiją, nuo Sofijos mirties buvo praėję daugiau kaip du dešimtmečiai. Marija iš laiko distancijos jau matė Sofijos kaip asmenybės unikalumą – ne tik jos į gyvenimo pabaigą sustiprėjusį liguistumą, bet ir niekad neapleidusį dėmesį žmonėms, stiprų ryšį su autentiška liaudies patirtimi, kultūra, tradicijomis. „Ji puikiai audė, mokėjo savaimingai komponuoti liaudies raštus

audiniuose. Iš aplinkinių kaimų pas ją ateidavo moterys tartis, kaip mesti audeklą ypatingai puošniems audiniams. Iš visų aplinkinių kaimų surinktos gėlės puošdavo jos darželį, jų buvo įvairiausių atmainų. Sofija ypač mėgo kasinėti daržus ir gėlynus.“ Rašytoja moteris, kuri išlaiko stiprius ryšius su kaimo moterimis, yra patarianti. Ne praktiniuose ir ne gydymo reikaluose (kaip G. Petkevičaitė-Bitė), o kūrybos, aplinkos puošybos. Kartu Sofija turi kontaktą ir su kūrybingais vyrais, nes „domėjosi ražiniais, kuriais niekam nežinomi menininkai margino klumpes, kultuves, prievepsčius, rankšluostines ir kitus namų apyvokos daiktus“. Marija pamini kaimyną Leoną Silkinį, medžio menininką, tikriausiai senelio Juozo (apysaka „Ir pražuvo kaip sapnas“) prototipą. Sofija padėdavusi jam komponuoti ražomus raštus. Po šio sesers paliudijimo kitaip skamba 1911 metų Sofijos straipsnis „Mūsų kultūra ir jos reikalingumas“, kuriame gana argumentuotai aptariamas kultūros ir civilizacijos santykis, mažoma, kad ir ten, kur civilizacija nėra aukšta, kultūra gali būti stipri ir autentiška, – taip yra ir Lietuvoje. „Kultūra yra tautos dvasiška esybė, civilizacija gi – tik jos materialis turtas.

Stilius – mūsų kultūros pamatas, juo metas pasirūpinti, atkasti iš po svetimų apnašų, nuvalyti. Neišsemiamo stiliui sutaisyti materiolo yra sodiečių rankų padaruose: audiniuose, varpstuose, drožiniuose ir daugybėje kitų dailinių (pačios Sofijos žodis – tikriausiai – V. D.). Reikia stebėtis rašto įvairumu, jo dailumu ir grože.“⁶ Sofija kreipiasi į moteris – saugokite, rinkite savo ir savo promočių kūrinius. „Čia darbuoties yra didelė ir plati dirva mūsų moterims, jos visur greičiau prieis negu vyrai, ir jos turi tuo darbu pasirūpinti ir atiduoti rinkinius artistams.“ Iš šio straipsnio (ir ne tik iš jo vieno) matyti, kad Sofija mąsto savitai, kad jos mintis teka to laiko lietuvių kultūrai, jos išlikimui labai svarbia kryptimi. Seserys nebuvo tik intuityvistės, rašiusios iš patirties. Jos buvo savo laiko idėjų, minčių, netgi neišvengiamų klystkelių erdvėje.

Laiko ratas, gyvybės ciklas yra amžinas. Pradėjusi savo autobiografinį tekstą nuo tėvo (ir tai ženklina patricentrinį pasaulio supratimą), Marija užbaigia savo vaikais – dukterimis, anūkais ir proanūkais. „Mano dukterys jau gerokai pražilo“, – sako sena motina apie senstančias, prie jos iš naujo artėjančias dukteris, kurių viena – Stasė – prisideda ir prie motinos rašymo, taisydama, redaguodama. Ir pati bando rašyti. 1939 m. Stasė Lastauskaitė-Matulienė išleido romaną *Prie nykstančių gairių*, paliko kūrinių rankraščiuose.

Savo autobiografijoje Marija nemaža dėmesio skiria XX a. pradžios revoliuciniam judėjimui, gyvam didžiausiuose imperijos miestuose. Marija jame gana aktyviai dalyvavo – platino lapelius, ėjo į demonstracijas. Kairiųjų pažiūrų buvo ir Marijos vyras – baltarusių veikėjas Vaclovas Lastauskis. Skirtingai nuo sesers Sofijos, kuriai vedybos buvo jos gyvenimo melodramos branduolys, Marija savo asmeninio gyvenimo užuolaidos nepraskleidė. Tik ištarė: „Mano vargai vis nesibaigė.“ Tačiau gyvenimo jausena yra artima, moters ir vyro santykiai ir jos jaučiami melodramatiškai, nevengiant sentimentalumo.

Lazdynų Pelėdos (Sofijos) moterys

Sofija Pšibiliauskienė pirmoji pasirinko Lazdynų Pelėdos slapyvardę. Išminties paukštės, tikriausiai matytos ir tėviškėje. „Prasimanė vadinti mus pelėdomis už tai, kad mėgdavom pasivaikščioti mėnulio šviesoje paupiais“, – ištars Marija, sužinojusi, kad sesuo vadinasi Lazdynų Pelėda... Slaptojo vardo rinkimasis yra motyvuojamas ir išoriniais, ir vidiniais argumentais. Pelėda – išminties ir nakties paukštė, susijusi ir su Sofijos, išminties nešėjos, vardu.

Sofija įdėmiausiai iš XX a. pradžios lietuvių rašytojų žvelgė į gyvenimo tamsą. Ir joje pirmiausia matė silpnuosius – vaikus ir moteris. Jos pačios moteriškoji dvasinė struktūra buvo pažeista, o intymioji patirtis įžeista. Daug už ją vyresnis vyras pasirodė turįs neteisėtą šeimą – moterį, vaikus... Pusiausvyros niekad nepasiekė. Jaunos dukters mirtis sukrėtė; mirties poetika tarsi priartėjo. Kūrybos negalima suvesti į autoriaus ar autorės biografiją, bet neįmanoma ir atskirti. Ypač literatūroje, kuri yra

⁶ *Lazdynų Pelėda*. Raštai. T. 7. – V.: 1955. – P. 419.

kuriama labiau intuityviai negu sąmoningai. Intuityviai Sofija – Lazdynų Pelėda užčiuopė ir savo ankstyvąją temą – *našlaitystės, našlaitiškumo*. „Našlaitė“ – pirmoji jos apysaka, išspausdinta 1898 m. *Ūkininko* pirmuosiuose numeriuose, po metų Tilžėje išleista atskiru leidiniu su paantrašte „Ne pasaka“. Taip fiksuojamas literatūros skyrimasis nuo tautosakinių pasakojimų. Ne pasaka reiškia ir priešpriešą – tikroviška, iš tikrovės, iš gyvenimo.

...Mirties laukianti dar nesena Bagdonienė, girtuoklio žmona, padariusi daugelio moterų klaidą – „tarėsi savo kantrumu jį pergalėsianti, į gerą kelią išvesianti“. Moteris pasitiki savo galia, kuri yra gailinti: „pagailėjo ir ėjo“. Gailinti galia pajėgia nusižeminti: „jo kojas apkabinusi, maldavo, kad pasiliautų“. Veltui. Miršta, palikdama dukrelę Roželę, svajingą, gyvenimo nepažįstančią, kažko besiilginčią mergaitę. Roželė yra pirmoji lietuvių literatūroje pasirodžiusi gilios, savitos dvasinės prigimties mergaitė, įsižiūrinti, įsiklausanti, atsiliepianti į gamtą, į dainą. „Roželė klausė, iki nenutilo, o kai dainuoti nustojo, jai tos dainos ar to balso buvo gaila – net vėl verkti pradėjo. Žvaigždėlės balo danguje, pradėjo aušti, ir iš upės kėlėsi baltas rūkas. Ji tame rūke daug matė, ko kitos akys nebūtų mačiusios.“ Subtili, matanti, ko kitos akys negali matyti, mergaitės prigimtis. Su sena teta, jos neapleidžiančia, vakarais „verpė, klausydamos vėjo užimo, lietaus pliukšėjimo, o kad ilgu rasdavosi, giedodavo liūdnas giesmes [...]“. Liudvikas, arkliaganis, jautęs artimumą motinai, stengiasi globoti ir Roželę – moko ją skaityti, žada vesti. Kaimynė gundytoja suveda Roželę su pasileidusiu ponaičiu. Ponaitis palieka Roželę suvedžiotą. Pagimdytą kūdikį ji nuskandina. Ir pati bando nusižudyti. Patenka į kalėjimą.

Turtinga, bet silpna mergaitės prigimtis be motinos globos neišsilaiko. Nepajėgia atskirti blogio nuo gėrio. Bet gerieji pagalbininkai našlaitės neapleidžia: grįžusią iš kalėjimo Liudvikas veda – „juodu gyveno laimingų vargdienių gyvenimą“.

Pasakų našlaitės tipą Lazdynų Pelėda keičia, modifikuoja. Našlaitė turi gerųjų pagalbininkų, bet neatsilaiko prieš blogio gundytojus. Nusikalsta žmonėms ir pasaulio tvarkai – nužudo kūdikį. Siekdama įspūdžio, retežiais apkaltą Roželę rašytoja dar tris kartus suveda su ponaičiu – pirmą kartą ateina į dvarą prašyti duonos jo vaikui, antrą kartą susitinka kelyje – Roželė jau su geležiniais pančiais išsako kaltinimus: „Kad Dievas tau tokią mirtį paskirtų, kokią tu savo vaikui sutaisei! Kaip gera: tamsta laisvas, tamsta niekuo nekaltas, tik aš...“ Trečiu susitikimu – kalinė Roželė, šluojanti gatvę, laimi moralinę pergalę. Susitikus akims, „jis sudrebėjo ir atbulas atsitraukti norėjo“. Iš savo klystkelio Roželė grįžta; grįžta palaikoma gerojo vyro – Liudviko.

Pirmojo Lazdynų Pelėdos kūrinio schema: moteris, ypač jauna, yra silpna, reikalinga pagalbos. Klysta Roželės motina, ištekėdama už girtuoklio, neduodama savo vienintelei dukrai tinkamo tėvo. Suklysta ir Roželė, patikėdama ponaičiu, nesugebėdama atsiremti į tiesiamą dorą Liudviko ranką. Tik stiprus, doras, dievobaimingas vyras išgelbsti klystančią moterį ir jos sielą.

„Sugriautame gyvenime“ (1901) geras vyras, norįs išgelbėti paleistuvingai gyvenančią mergaitę-našlaitę, yra bejėgis. Gyvenimo purvas yra visai ją apsėmęs. Pasakos – pamatinio įvykio – stilistika: „jaunikaitis mergaitę už rankos paėmė ir iš karčiamos vedė laukan, ir niekas jam tako nepastojė“. Tačiau lieka tik „sugriautas gyvenimas“. „Klajūne“ (1902) rašytoja išitaria moters padėtį apibūdinančius žodžius: „Juozas laikė Barbelę už savo daiktą, su kuriuo galėjo verstis, kaip jam patiko – ir atstumti, ir pritraukti, vienu žodžiu, buvo vyriškis vienas iš šimto.“ Moteris yra priklausoma nuo geros ar blogos vyro valios. Lazdynų Pelėdos kūryboje bloga vyro valia dažniausiai susijusi su ponais, dvarponiais. „Stebuklingojoje tošelėje“ (1907) „Bivainės driskius“, girios dvasia klajūnė, pučianti savo tošelę, yra praradęs mylimą mergaitę-našlaitę, suvedžiotą ponaičio, iš sielvarto pasikoręs jaunuolis.

1912 m. Lazdynų Pelėda paskelbė stilizuotą liaudies pasaką „Apie našlaitę ir dvylika brolių“. Pradžia: „Buvo kitąsyk našlaitė. Negudrus buvo jos gyvenimas, žinoma, kaip našlaitės: žmonėms pykčiui numesti, pasijuokti ir sunkiausiam darbui dirbti“. O labai darbi: „nė viena mergaitė tiek nepadarė, kaip vargšė našlaitė savo juodomis liesomis rankomis.“ Tarnauja našlaitė pas nedorą bobą, turinčią tris netikusias dukteris. Piršliai žiūri tik į našlaitę. Pikčiurna boba nori našlaitę nunovyti. Siunčia žibučių žiemą, žemuogių. Našlaitė sulaukia pagalbininkų. Pabando pikčiurna su dukterimis – ir yra nubaudžiamos, sušaldomos. Našlaitė laimi – „vargšė mergelė, dabar žmonelė“. Viršūnė, iki

kurios galima palydėti našlaitę. Stilizuota liaudies pasaka, nors paskelbta vėliau, rodo Lazdynų Pelėdos našlaitės motyvo ryšį su liaudies kūryba.

Augintinė pagal socialinę padėtį užima tarpinę vietą tarp našlaitės ir dukters. Būtent augintinei suteikta svarbi vieta apysakoje „Dzidė“ (1912). Augintinė Elzytė įklampina ligi tol širdies nė vienai neatidavusį laisvą linksmuolį siuvėją ir muzikantą Dzidorių, vadinamą Dzide. Elzytė yra ori, nesisiūlanti, atsikertanti, nors ir jos širdis į Dzidę linksta. „Tu mane lenktis privertei! [...] Kas tu per moteriškė?“ – klausia savim pasitikįs vyriškis, pasijutęs nedrąsus, nevertas. Elzė išteka, bet Dzidė netrukus pasuka senais takais, gyvena „laisvai“, kol prieina galą. Jau mirštantį jį prikelia moters meilė ir ištikimybė: „Ji, purvyne radus, ašaromis apiplovė“, – sako „Epiloge“ jau senas žmogus. „Dzidėje“ rašytoja vėl grįžta prie moters ištikimybės ir pasiaukojimo, pakeičiančio gyvenimą, įaudžia šį motyvą į našlaitės-augintinės likimą. Našlaitystė yra išskirtinė padėtis. Mergaitę ji susilpnina, bet kartu ir sustiprina, sukaupia jėgų sunkumams, išbandymams. Tokia nuostata susijusi ir su našlaitės ciklo pasakomis, kuriose veikia tarsi moralinės kompensacijos būtinybė.

Lazdynų Pelėdos vaizduojama *motinystė* iš esmės yra nelaiminga: arba prislėgta baisaus skurdo, arba paniekinta, o dažniausiai ištikta nelaimių. Motinystė prasideda nėštumu, gimdymu. Lazdynų Pelėdos moterys gimdo kaip gamta arba kenčia nežmonišką kančią, dažnai pasibaigiančią mirtimi. Gimdymas vyksta už uždarytų durų – tik kūdikio verksmas jas praveria. Apie poniškesnių moterų gimdymą praneša sujudimas – parvežamas daktaras, akušerė. Jaunos moterys yra naivios, „nežinančios“. (Apysakoje „Ponas Dramblevičius“ gydytojas sako: „Manau, kad bus neišvengiamas persileidimas... Jeigu įvyks ir kraujo plūdimas bus didelis, meldžiu kreiptis į mane [...]“; „jaunos moterėlės nežino, ko vengti“.) Kraujo, kruvinos lovos paminėjimas yra patys atviriausi Lazdynų Pelėdos žvilgsniai į gimdymą. Moteris, kuri gimdo laisvai – kaip gamta – vos vos parodoma „Dviejuose pasauliuose“. Motina pasakojasi sūnui, savo išterme niekindama marčią: „Tu gimei prieš rugiapjūtę, prieš pietus, mane rugius berenkant suėmė, kur dingsi, nubėgau į rėją... Po pietų tiek pat išėjau pėdų nešioti, vakare parbėgus nuploviau ir į trobą parnešiau; stebisi tėvas, – iš kur, kaip, – ot, tokią kantrybę reikia turėti! O čia dar tik į tą pusę, ir jau lūpą atkišo.“ Šis mažas tekstas – pasakojimas pasakojime – yra įdomus dviem požiūriais. Jis siejasi su senu mitiniu ryšiu, esančiu tarp moters ir rugių (kaip įkapių dalis moterų kapuose randami pjautuvai). Moterį su augalais, žeme sieja seniausi mitai. Lietuvių pasaulėjautoje rugius ir moteris galbūt artina ir kančia, kentėjimas, susijęs su gimdymu. Lietuvių kalbai rugys yra kenčiantis: „žiemkentis“, „žiemkentėlis“. Vėlesnėje lietuvių literatūroje (A. Vienuolio „Paskenduolėje“, A. Vaičiuliaičio *Valentinoje*, M. Katiliškio *Užuovėjoje*), kaip struktūriškai svarbus, įprasminamas rugių, taip pat ir gimdančios moters ryšio motyvas⁷.

Cituotoje Lazdynų Pelėdos ištraukoje gimdymo laikas sutampa su rugiapjūte, gimdymo skausmai prasideda rugius renkant⁸. Darbas tik trumpam nutraukiamas – pagimdyti. Kūdikis paliekamas iki vakaro, tik po darbo nuplaunamas ir į trobą parnešamas. Tėvas tik pasistebi – „iš kur, kaip“. Pagimdyti yra tarsi slaptas moters reikalas, tik jos vienos – ji turi kaip žvėris ar gyvūnas kažkur nubėgti (į rėją – žemaičių jaują, kur po vienu stogu yra klojimas, daržinė, pirtis džiovinimui, peludė) ir parbėgti kūdikiu nešina...

Trumpas intarpas į didesnę Lazdynų Pelėdos tekstą liudija ir baugią tamsą, gaubusią sodietę moterį dar XIX a. pirmojoje pusėje. Reta galėjo būti tokia stipri, kantri. Ir todėl gimdanti moteris tikrąja to žodžio prasme atsistodavo ant mirties slenksčio. Ne tik sodietės. Barboros Radvilaitės laikų (ir dar vėlesnių) didikės taip pat dažniausiai mirdavo jaunos, gimdydamos. Nėštumai – vienas po kito, persileidimai, nelaimingi gimdymai. Lyg šių bendrų moterų situacijų atgarsis – motinos ištarta frazė apie neseniai mirusią jauną dukterį: „Nesveika, nesveika! dideli dyvai: per dvejus metus dusyk persileido ir vieną sykį gimdė; kūdikėlis kaip nykštys buvo, – neilgai vargo, abu išėjo...“ („Ponas Dramblevičius“).

⁷ Plačiau apie tai knygoje *Moters dalis ir dalia*. – P. 97–122.

⁸ Moters ryšį su rugiais fiksuoja ne vienas Lazdynų Pelėdos, taip pat ir M. Lastauskienės, kūrinys. Iš paleistuvingai pražudyto gyvenimo į gimtąjį sodžių numirti sugrįžtanti Katrele ištaria: „Šit jau ir sodžius, sustok, dėdele, aš tarp ežios takeliu eisiu, kaip anais metais, žalia ežia tarp rugių...“ („Iš kelionės“).

Ramesne, nors vis vien skausminga šviesa apgaubtos vyresnės, ypač senyvos Lazdynų Pelėdos motinos. Jos ištikimos, laukiančios, ginančios, ieškančios, lydintios. Iš esmės jų paveikslai yra tautosakiniai – motinėls sengalvėlės topas, dramatinamas, o greičiau melodramatinamas ypatingesnėmis situacijomis ar įvaizdžiais. Apysakoje „Ponas Dramblevičius“ mirusios Onytės motina įeina į buvusį dukters miegamąjį ir staiga parkrinta ant kelių, bučiuoja žemę ir balsu rauda: „Vargšė tu mano, ar aš tavęs nemylėjau? Ko tu į tą pragarą ėjai mirties sau ieškoti! Šit da žymu latakai jos kraujo... Žiūrėk, tamsta, įsėdo į medį! Jos kraujas, Onytės kraujas!..“ Senė išsiima iš kišenės peiliuką, ima gramdyti lentas ir pilti sau į nosinėle..“

Meistriškai sukurta scena. Motinos rauda. Dukters-marčios kraujas, tekėjęs per gimdymą, įsigėręs į medžio grindis. Pakankama giluminė sąsaja su „marčios krauju“ – ne tik vestuviniu gėrimu, bet ir apskritai su krauju, kraujo gyvybine funkcija. Tik pagimdžiusi pirmą vaiką marti galutinai priimama į naują šeimą⁹. Mirštanti gimdyvė to statuso taip ir nepasiekia. Motina gremžia į grindis įsigėrusį dukters kraują, tarsi ir ją pačią atsiimdama. Ir Lazdynų Pelėdos kūriniai turi ryšį su giliaja mitine ar kultūrine atmintimi, kuri juos palaiko, suintensyvina. Tas ryšys itin ryškus viename pačių geriausių šios rašytojos kūrinių – apsakyme „Motulė paviliojo“ (1908). „Brėško. Kas valanda tamsiau darėsi. Dvejetas mažučių vaikų, prisikišusių prie apšalusio langelio, žiūri į taką, ar neužjuoduos motulė grįždama.“ Įsimenama pradžia: vis labiau temstantis vakaras, vis mažiau vilties, kad motulė grįš. Motulė negrįžta – skalbdama pasmunka po ledu. (Tokia pat mirtis ištinka ir jauną, anytos nemylimą marčią apsakyme „Du pasauliai“.) Našlaičiais likę vaikai apgailimi iš anksto pačiu sakiniu, jo intonavimu, vis labiau įgilinamu: „nei vienas, nei antras nepamanė, kad jau gyvos nebepamatys motulės; kad ji jau nebeprakalbina jų, nebepaglostys, nebepriqlaus; kad jos jau nebėra, – nebėra ant šio svieto; kad juodu vienu du pasilikusiu ant šio svieto, tarp svetimų žmonių...“ Neiginių eilė: nebepamatys, nebepprakalbina, nebepaglostys, nebepriqlaus, nebėra, nebėra ant šio svieto. Našlaičiai yra tie, kurie nebeturi motinos, kurie yra vieni tarp svetimų. Bet motulės galia nenustoja veikusi. Ji veikia per senuosius lietuvių tikėjimus. Kaimynė laumių skalbykloje sakosi mačiusi nuskendusią motiną, kuri ištarusi: „Nebijok; lai manęs bijo tie, kurie mano vaikučius žudo!“ Ištarusi ir pranykusi: „baltu rūku pavirto ir išsidraikė po meldynus.“ Ima veikti pasakos-sakmės stilistika. Nuo savęs kaimynė priduria: „Motinos dvasios neužmuši ir nenuramins: ligų vaikas cypt, ji kiukt, ir gyva. Motinos meilės ir mirtis nenutildo!“ Teksto prasmė iš gilumos, kur ji buvo panirusi, kyla į paviršių, jungiasi su našlaičių gyvenimo konkretybe. Motinos pasirodymas sergančiais, klejojančiais Katrytei yra motyvuotas giliojo ryšio, išliekančio tarp vaikų ir mirusios motinos. Motina tarsi „atsiima“ vaikus iš juos skriaudžiančio gyvenimo; sakmiškai – kaip laumė – juos pavilioja. Motinystės instituciją Lazdynų Pelėda įtvirtina kaip ypatingą galią, veikiančią ne tik „šiam“, bet ir „aname“ pasaulyje. Rašytoja tarsi tęsia sakmiškąjį motyvą, konkretizuoja jį likimais. Motinystė ir našlaitystė susijusios. Našlaitis, kas lieka be motinos. Našlaitystės arba vienišumo jausmą patiria ir motina, netekusi vaikų arba jų apleista.

Lazdynų Pelėdos akiratyje dažniausiai pasirodo ko nors stokoiantis, ką nors praradęs gyvenimas. Dažnai praradęs nesugrąžinamai, neatstatomai. Viename iš įdomesnių Lazdynų Pelėdos kūrinių – apysakoje „Kaliniai“ (1908) esminė yra ir vaiko-motinos tema. Neteisėtas pono vaikas, užmušęs tėvą, kalinys, prisimena motiną apgailėdamas: „Nebepamatys jau jis savo motušės, laukų skruzdėlėlės.“ Puikus palyginimas – visų mažiausia, skriaudžiama darbininkėlė, pagaliau akla elgeta... paniekinta, labai suvarginta motinystė, sūnaus ir motinos energija teka priešingomis kryptimis, nesusitinka. Lazdynų Pelėdos motinos yra idealizuotos – motina tarsi savaime įgyja šventumo.

Motinystei priešinga moters padėtis – *davatka*. Anot V. Kavolio, krikščioniškojoje kultūroje *davatka* atstovauja laisvesnės, savarankiškesnės moters tipui. XIX a. kultūra liudija *davatkas* buvusias raštingas, mokusias vaikas. Tačiau Lazdynų Pelėdos *davatkos* neturi gilesnio savaimingumo, jomis nepasitikima. *Davatkos* renka paskalas ir jas nešioja, uoliai tarnauja Dievui, bet nemyli savo artimo. „*Davatkos* ir šiaip bobos tuoj ėmėsi darbo ir neilgai trukus sužinojo, jog netikėtasis karčiamos gyventojas esąs iš visa ko labai mokytas [...]“ („Ir pražuvo kaip sapnas“). Ap sakyme „*Davatka*“ (1905)

⁹ Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. – Vilnius–Chicago: 1990. – P. 278.

„dievobaiminga mergelė“ vaizduojama ironiškai – išbandomas humoristinis stilius. Nieko gyvenime nemylėjusios davatkos „dūšią“ pastveria kipšas, bet nepriveikia: „Davatkos dūšia klaptelėjo žemėn, bet, kūno neturėdama, neužsigavo. Ot, atsisėdo sau, pasitaisė nekaltybės rūbelius ir ėmė dūmoti, kur dingti“. Į dangų prasmukti nepasiseka, į šv. Petro klausimą, ar mylėjusi savo artimą, davatka atsako: „Jie neverti meilės! nė vieno tokio nebuvo ten, kaip aš!..“

Davatkai artima „boba žinovė“ („Burtininkė“) ar šiaip „boba“. Prie savitesnių Lazdynų Pelėdos sukurtų moterų tipo priklauso *burtininkės-raganos*. Jos atsiranda nežinia iš kur, apsigyvena apleistose vietose, dažniausiai buvusiose karčiamose, nevaikšto į bažnyčią. Turi kažkokią paslaptį, kurią saugo. Šio motyvo centras – apsakymas „Burtininkė“ (1905): „Moteriškė buvo aukšta, išdžiūvusi, saulės nudegta, menkos drapanėlės bedengė jos kūną. Tačiau kaip marškiniai, taip ir visos jos apdaro dalys blizgėjo.“ Prasideda apkalbos, spėliojimai; kitokia moteris neišvengiamai pritraukiama raganystės: „kitas sakėsi tikrai žinąs, kad boba naktį pavirstanti ožka ir einanti ant senkapių smilgų graužinėti.“ Pavadinama „bieso bobute“, laume, „tikru kipšu“. Moteris sumušama, tikintis atimti pinigų... Paaikėja melodraminė situacija – jos sūnus apiplėšęs bažnyčią; ji visą gyvenimą stengiasi uždirbti pinigų ir atlyginti. „Atsargieji“ katalikai nepriima jos į kapus: „Palaidojo ją pakapėje po beržu.“

„Burtininkė“ greičiau iš žmonių tamsumo, kerštingumo negu iš kitokių asmenybės galių, nors karčiamoje apsigyvenusios moters kitoniškumas, jos slaptumas ir pabrėžiamas. Lazdynų Pelėda jaučia, kad žmonės paprastai yra nepalankūs kitokiam, o ypač kitokiai, primeta savo vertinimus, nuomones, nepaklusnioms kerštuoja. Tik vienas kitas aukštesnės sąmonės žmogus tegali kitokią nuostatą suprasti, ją pagerbti. Lazdynų Pelėdos kūryboje šis išskirtinesnis statusas suteikiamas „seniukams“, „senutėms“. Visais šiais atvejais tarsi nurodoma į gilesnį „kažko“ žinojimą, patirties, tradicijos atgarsį.

Pikta, iš tiesų pykčiu, neapykanta gyvenanti „ragana“ Syrienė šmėkšteli *Klaidoje*. Tradiciškesnis „burtininkės-žiniuonės“ tekstas pasirodo apysakoje „Ponas Dramblevičius“. „Sodžiaus gydytoja ir burtininkė“ Uršulė žoliauja šv. Jono naktį, mėnesienoje, kai žolynai sukaupia daugiausia gydomųjų galių. Marytė eina pas ją ateities sužinoti, sapno išsiaiškinti. Uršulė „skaito“ iš rankos „lygu iš knygos“. Ji yra „žinanti“, bet veikianti jau ne pagal senosios žiniuonės, bet labiau pagal naujųjų laikų būrėjos stilistiką.

Moterys-klajūnės, „paklydėlės“, moterys, ieškančios savo vietos po saule, irgi susilaukia Lazdynų Pelėdos dėmesio. Mokslo, šviesos, savarankiškos profesijos siekianti moteris labiau respektuojama Marijos Lastauskienės. Sofijos Pšibiliauskienės kūryboje išsiskiria į mirtiną kovą pakilusi, iš paskutiniųjų *kovojanti* moteris. Tai senoji Laurinaitienė iš apysakos „Ir pražuvo kaip sapnas“. Kovai su kazokais besiruošiančiame kaime, Laurinaičių namuose „visus net smelkė trunkus pačios Laurinaitienės balsas“; „bet visus pranešė įnirtimu pati Laurinaitienė“. Rašytoja ieško motyvų kuriamo moters charakterio pabudimui, pasipriešinimo valiai: „Šį vakarą šitoj senoje, į kapus žengiančioje vergėje vienu kartu pabudo atminimas visų nežmoniškų skriaudų, baudžios galvijų buitės ir pakilo beprotis, nenumaldomas troškimas atkeršyti visomis pajėgomis ne tik už tai, kas dabar už jų šimtametį naudingą triušą jiems atlyginti gaminama, bet ir už visa, ką siekia žiloji atmintis.“ Senojoje moteryje tarsi visa praeitis yra palikusi savo žymes ir randus: „tartumei keletas ar keliolika valdovų, senute nepasidalindami, ženklinosi nuosavybės ežiomis, kaupiniais ir perkasais.“

Į paskutinosios ginties poziciją atsistojusi sena moteris yra karštai ir aiškiai kalbanti. Ji turi kalbą, kalba išsako neapykantą nežmoniškumui, gina savo luomo orumą. Laurinaitienė kalba-šaukia „garsiau už kitus“. Gindama dukterį nuo kazokų, Laurinaitienė veikia kaip antgamtė, kaip *ragana*: „Bet boba tame pasiutime pasirodė nei esama pergalima, nei nužudoma, tartum pavirtusi kūnu į medį, o dvasia – į tikrą raganą [...]“. Vienas įstabiausių Lazdynų Pelėdos sakinių, įbrėžiantis seniausių tikėjimų vertikalę (virtimą medžiu – pagal Eglės pasaką), gamtos ir antgamtės sąsają. Bet tolesnis tekstas pasukamas kitu kampu – skriaudos, kentėjimas verčia žmogų, taip pat ir moterį, žvėrėti: „neikė ją sunkus likimas, neikė, kol išsėmė pilnai kūno ir dvasios pajėgas, kol pavertė tikru žvėrim ir suteikė žvėries mirtį.“

Lazdynų Pelėdos tekstas neįgyja ramybės (kaip geriausiuose Žemaitės kūriniuose); jį šiauria ir

drumsčia pačios autorės taip ir nesurasta harmonija.

***

Lazdynų Pelėdos *Klaida* – antrasis lietuvių romanas; po V. Pietario *Algimanto*. „Lazdynų Pelėda užsimojo apmąstyti esminį savo gyvenamojo meto klausimą – inteligentijos vietą ir reikšmę tautinės kultūros raidoje. Kas formuoja iš kaimo kilusio šviesuolio pasaulėžiūrą, idealus ir veiklos pobūdį, santykį su gimtaisiais namais ir tauta? Kodėl lietuvis inteligentas toks neatsparus miesčioniškumui ir svetimai įtakai? Kokie suklydimai laužo jo būdą ir likimą? Ar klysta tik pavieniai žmonės, ar ir platesni visuomenės sluoksniai, grupės, sambūriai, partijos?“ Taip esminius romano klausimus formuluoja Lazdynų Pelėdos tyrinėtoja P. Česnulevičiūtė¹⁰. Klausimų eilę reiktų papildyti moters ideologijos ir moters vietos visuomenėje klausimu. Ir pats romanas, daugelio apie jį rašiusių vyrų nuomone, „klaidingai“ interpretavęs 1905-uosius metus, revoliucinius įvykius, turi antrąją pusę, kurią galima matyti apšviestą būtent moteriškosios žiūros. Moteriškoji žiūra labiau akcentuoja gyvą, kenčiantį žmogų negu abstrakčią kategoriją. Aiškindamasi su savo oponentais, Lazdynų Pelėda sakėsi nesilaikanti partijų nuostatų, rašanti ne šaltu protu, o iš patirties, įspūdžių. Romane ne kartą užsimenama apie gyvą žmogaus širdies tvaksėjimą, apie širdies teises.

Viena svarbiųjų romano veikėjų – Marytė Stonaitė. Ją palieka kitą Rusijos mieste vedęs Petras Jonaitis. „Ponia marti“ piešiama karikatūriškai; tuščia, pasipūtusi, vyrą po kojomis pamynusi, šunų aukle pavertusi. Marytė, perkentusi širdies skausmą ir liaudiškai pasiguodusi („Et, žydėjo širdelė ir peržydėjo!“), išlaiko egzaminus į medicinos kursus Berno universitete. Toks pirmųjų lietuvių moterų kelias į mokslus. Petras prisimena Marytės troškimą mokytis ir mokyti kitus: „draug su tamsumu pranyks vargai ir nedorybės.“ Marytė baigia mokslus, įgyja moralinį autoritetą ir tarp savų, ir tarp žydų tautybės žmonių. Nukenčia dėl lietuviškų knygų ir vaikų mokymo.

Petras, ilgai vedžiojamas klystkeliais, kol pagaliau kartu su prisiimta globoti mirusios žmonos dukra grįžta namo – pas senus tėvus. Suvedamos romaninės siužeto linijos – pagrindinė Petro ir šalutinė Marytės. Gydymu įgydama vis daugiau autoriteto, Marytė bando veikti žmonių sąmonę – atlaidumu, gerumu. Ji veikia moteriška intuicija – priešingai negu revoliucionierius Juodeikis, ištaręs: „kas neina su mumis, tas mūsų priešas.“ Kas neprišededa prie revoliucinės agitacijos, prie revoliucijos kildinimo, tasai nevertas duonaėdis, bailys, sliekas, nevertas žmogaus vardo. Lazdynų Pelėda priešina dvi ideologijas: kruviną revoliucinę ir taikingą, moterišką, nieko nelaužančią, bet pamažu keičiančią. Stonaitės mintys artimos pačiai Lazdynų Pelėdai: „Gana jau kraujo ir nenaudingų aukų! Ramus, šviesus veikimas tesuteiks ramybę ir šviesybę; piktos priemonės visada gimdys tikrai piktenybes.“ Viena klaida gimdo kitas, – mąsto rašytoja, ieškodama vis naujų argumentų savo herojei Stonaitei stiprinti. „Revoliucija“ nusiaubia mažus žmonių gyvenimus, paverčia juos griuvėsiais; sunaikina ir Marytės Stonaitės siekimus. Nors ir mylimas, bet silpnas Petras Jonaitis taip ir nesuranda savo tikro kelio. Kelią žinanti *Klaidoje* yra jauna, išsimokslinusi moteris ir sąmonės šviesumu tamsoje išsiskiriantis senasis Grigas. Bet tamsa yra stipresnė,

Klaidą galima laikyti moteriškosios ideologijos romanu. Taikumo, atlaidumo, darbo kitiems prasmės jautimas konsoliduoja nors ir idealizuotą, bet pakankamai įdomų Stonaitės charakterį. Pats moteriškumas problemiška gryninamas – su vienu vyru suvedamos dvi priešingos moterys. Viena jų, Petro žmona, gyvenimu nemokėsiškai naudojasi ir greit jį išnaudoja. Kita per mokslą, pasiaukojimą kitiems gyvenimą kuria, daro jį neišsemiamą netgi klaidų, revoliucijų laiku.

Stilistinis ypatumas – fonas

Literatūros kūrinyje matome tik ryškiausias linijas – veiksmą, veikėjas, veikėjus. Niekad neapimama teksto visuma; beveik nereaguojama į foną, kuriame vyksta veiksmas, klostosi siužetas, atsiskleidžia

¹⁰ Česnulevičiūtė P. Klaidų romanas. – In: Lindė-Dobilas J. Blūdas. *Lazdynų Pelėda*. Klaida. – V.: 1990. – P. 358.

likimai. Tuo tarpu sukurti foną tekstui yra svarbu. Fonas yra raštas, į kurį įsirašo kuriamo teksto reikšmės. Kartu fonas yra ir tam tikros pastovios, tradiciškai ir socialiai jau susiklosčiusios reikšmės, kurios koreguoja teksto kuriamas reikšmes, į jas reaguoja, vertina, savaip perrašo. Fono funkcijas atlieka ir gamta, jos vaizdai ir vaizdiniai. Ypač tai ryšku Žemaitės kūryboje.

Pirmiausia kūrinys įrašomas į bendrą socialinį foną – į savo laiko socialinius ir moralinius santykius, aplinkybes, situacijas. Lazdynų Pelėda nėra analitikė, o tik vaizduotoja. Jos žmonės veikia būtent istorinio-socialinio-moralinio pasaulėvaizdžio fone, yra jo veikiami. Kartu tekstas turi ir savo atskirą foną. Spalvų, linijų, potėpių gausa Sofija-Lazdynų Pelėda kuria pakankamai intensyvų foną, įimdama ir laiką, ir gamtą, ir žmones.

Pažvelkime į žmogiškųjų prasmių foną, svarbų kuriant ir ryškinant moteriškąsias lemtis. Apysaka „Ponas Dramblevičius“, vienas paskutinių rašytojos kūrinių, nors ir padrikos, nesutvarkytos kompozicijos (ypač antroje pusėje), fono požiūriu yra įdomus tekstas. Pasakojama apie apleisto dvaro savininką Dramblevičių, vieną po kitos laidojantį jaunas žmonas, ieškančią ir randančią vis naujų aukų. Naivios, mylinčios ir žūstančios aukos, kaip plaštakėlės, viena po kitos skrendančios į liepsną. Pagrindinis apysakos veiksmas susietas su Maryte, siuvėja, bajorės ir valstiečio dukra. Ji iš tiesų naiviai pamilsta gražiai kalbančią, nors ką tik jauną žmoną ir kūdikį palaidojusį vyriškį. Joninių naktis, „šv. Jono vilija“, pirmi prisipažinimai. „Tavo visą laiką, tavo šiame ir aname sviete!“ – pritarė mergaitė, glausdamasi su pasitikėjimu prie numylėtojo krūtinės.“ Priesaika, jos formulė, mergaitės ištariama iš pasitikėjimo, iš širdies pakilumo, pateisinančio frazės emocinį tirštumą. Į kokį foną ši frazė įrašoma? Į „seno pesimisto“ mėnulio komentarą: „Tuo tarpu šviesus mėnulis už debesų užsitraukė, senas pesimistas, buvęs liudytoju daugybės svieto melagysčių, kažko susigėdo ar nenorėjo žiūrėti į tą pirmąjį pabučiavimą jaunos, neprityrusios mergaitės vargšės, kurią sužavėjo moninga meilė ir pavergė, neleidama protauti.“ Sąmoningai stiprinamas fonas, kuris silpnina įtampą, leidžia „žinoti“ į priekį. Ypač, kai viena fono linija ima konkuruoti su kita. Mėnulio, „seno pesimisto“, konkurentė yra „sodžiaus gydytoja ir burtininkė Uršulė“, žoliaujanti šv. Jono naktį, kai žolynai įgyja daugiau stebuklingų galių. Kaip burtininkei, jai tinka ištarti: „Lizdelį suki... na, na, ar ne laikas! vieną į duobę, kitą per duobę! žolelė dar neužaugo ant kapo!..“ Perspėjantis fonas nėra toks komentatoriškas kaip mėnulio epizode – čia labiau veikia kalba, jos mitinės šaknys, įleistos į „lizdelio“, „duobės“, ant kapo dar neužaugusios žolelės vaizdinius. Stilistinis saikas lemia fono funkcionalumą. Lazdynų Pelėda disponuoja pakankamai didelėmis galimybėmis, bet jų netaupo, pakartoja. Laiku žodžio nesustabdo ar nepristabdo. Burtininkei, žoliautojai užtektų byloti būtent lizdo, duobės, žolelės ant kapo vaizdiniais, o ji dar ir tiesiogiai perspėja: „Ir tu, panele, nei pirmoji, nei paskutinioji!..“

Vis dėlto Uršulės foninis epizodas yra reikšmingas, nes Marytė vėliau bėga pas ją pasitarti, „sužinoti“ likimo. „Duobė“ pasikartoja perspėjančiame Marytės sapne, kurio išsiaiškinti ji eina pas „burtininkę“ Uršulę, dar kartą ją perspėjančią – „tai sąštai, į kuriuos įkliūna paukšteliai ir žūna...“

Kaip fonas kūrinyje veikia moterys-„bobos“, sekančios Marytės kelionę pas Uršulę, komentuojančios, smerkiančios. Taip pat žmonės: į jų nuomonę derėtų atsižvelgti, vieną palaidojus, su kita neskubėti prie altoriaus. Žmonių pusėje išlieka ir tėvas, ištariantis apie Dramblevičių: „merglauža, vėjo brolis“. Žmonės turi daug vaidmenų, juos keičia ir patys vaidmenimis keičiasi. Seniems, o ypač senutėms, skirta daugiau žinoti ir suprasti. Marytei stovint prie altoriaus, „senutės galvas kinkuoja ir šnibždasi kažin ką, ir dūsauja“. Veikia „žvakių“ burtai – Marytės žvakė užgęsta... Žmonių fone išryškinamos dvi jaunojo nuskriaustos moterys: „viena laikė vaiką ant rankų, buvo baisiai nuplyšusi, sušiurusius plaukus vėjas blaškė, – išrodė lyg ragana baisi ar įkūnytas kerštas.“ Tokiame ryškiai ištapytame fone sunku beįrašyti naujų reikšmių, nors apysaka dar net neįpusėjusi. Fonas ima konkuruoti, stelbti veiksmą. Po mirusios Onytės motinos raudos („Eisiu pas ją į kapus pasikalbėti; juk dar veja neapaugo jos kapelio, rasi, girdi... rasi, liūdi...“) pereinama į kitą stilistiką: groteskišką, farsišką vaizdavimą, plečiant, šakojant siužetą Pirmojo pasaulinio karo realijomis, suktybėmis, „gešeftais“. Įdomesni yra Marytės bei mirusios Onytės „ryšiai“. Taip pat ir motinų dalyvavimas. Motinos neapleidžia savo dukterų, gyvų nei mirusių, budi prie jų laimės ir mirties valandą.

Marytė keičiasi – po apatijos, bando ramstyt gyvenimą, imasi net siūti. Kaimynės „stebėjosi, pečius traukė“. Žmonės pagal Lazdynų Pelėdą retai telinki kitam gero, sprendžia ir teisia inertiškai: Marytę, dvaro šeimninę, apkalba ir pavydėdami, ir smerkdami, kad nesilaiko jai pagal oficialią padėtį priklausančio „poniškumo“. Būtent Dramblevičiaus „poniškumas“ (krautuvėje vargšei vandennešei, vienai iš savo suvedžiotų moterų, duoda dešimtrublę, ir ta prašvinta, net siekia ranką bučiuoti) veikia kaip autoritetinga galia. Tokiai vergei, skarmalei, neįmanoma suteikti vyrų ir moterų pasaulį tegul ir foniškai vertinančio balso: „Kokie tie vyrai bjaurūs! kokie galvijai!.. Bet kada mes, moteriškės, įgausime protą?.. Kodėl tik po laiko suprantame?..“ Iki pat apysakos pabaigos reikšmingas išlieka lietuvių liaudies kalbinės išminties fonas, negailestingai smerkiantis šlėktas, plikbajorius, tinginius, paleistuvius. Į savo vyro, atsargaus ir kritiško valstiečio, Simonaičio pusę po truputį pereina ir jo bajoriškos kilmės žmona, Marytės motina, prisiimanti tradicijos arba „svieto“ balsą: „gerai svietas sako, kad bajoras juo plinka – juo trinka!“ Sodiečių ir ne pagal žmonių, ne pagal „svieto“ taisyklės gyvenančių dvarininkų pasauliai lieka atskirti. Bet „ponas“ Dramblevičius sau aukas renkasi iš sodiečių – naivesnių, patiklesnių. Neįmanoma jauną moterį apsaugoti nuo jos naivumo. Gailėdama, gaudindamasi ir gaudindama Lazdynų Pelėda savo tekstą įrašo į didelį sentimentaliosios lektūros foną. Sentimentalioji lektūra nesutampa su sentimentalizmo kryptimi, sąmoninga jo stilistika, auga iš jausmų, pojūčių. Sentimentalioji lektūra laikosi paviršiuje; svarbiausia situacijos, kurios pačios savaime kelia gaudesį ir gaudina, kurių svarbiausias efektas yra ašaros. „Pono Dramblevičiaus“ pabaiga: Marytė atlieka išpažintį ir, nors laukiasi kūdikio, ruošiasi išeiti iš šio pasaulio – „namon“ važiuoti. Motinos rūpestis – „kur tie našlaičiai dings?“ Autorinė kalba, suinteresuotai lydinti veikėją, tampa svarbiausia, bet kokia distancija, atodaira naikinama: „vyto vargšė lygu ta žolė be saulės, geso lyg išdegusi lempa, nyko žmonių tarpe, vienok pati viena.“ Lazdynų Pelėdai būdingas gaudus sakinytis – jau viena, nuo gyvenimo atsiskirianti moteris, nykstanti, gęstanti. Šį sakinį remia ankstesnis tekstas – remia žolės, žolynų įvaizdis (su žolynais Marytė susijusi, mėgusi darželį). Miršta gimdydama – gaudžiausia, emocionaliai sodriausia sentimentaliosios lektūros situacija. Bet Lazdynų Pelėdos tekste šią situaciją persmelkia ir paties gyvenimo, pačios rašytojos patirties fonas. Moterų dramų ir tragedijų fonas. „Jėzau Marija! – suverkšleno Simonaitienė, pažvelgus į kruviną lovą ir gulinčią ant jos Marytę, geltonu veidu ir plačiai atvertomis akimis.“ Mirusių ir mirštančių gimdyvių kraujas ima rodytis kaip amžinasis moterų dramos fonas. Mirusi palieka dukras; naujagimė „verkia, cypia, skauduliais aptekusi“. Drama vyksta ir vystosi. Fonas užima siužeto branduolio vietą. Nebeįmanoma į jį dar ką nors įrašyti. Bet Lazdynų Pelėda bando dar pridėti štrichą prie „pono Dramblevičiaus“ portreto. Neįtikinamai.

Pagal parašymo laiką arti „Pono Dramblevičiaus“ yra nedidelė apysaka „Du pasauliu“. Sunku tvirčiau pasakyti, kurios sesers plunksnai šis kūrinys priklauso. Daugiau argumentų, kad – Sofijos. „Du pasauliai“ – dvaro ir kaimo. Centre šių dviejų pasaulių atstovai – sodietis Jonas ir panaitė Jadzė. Iš mažens vienas kitam artimi, o pagaliau, dvarui suirus, Jadzei beveik nieko nebeturint, nusprendę susituokti ir gyventi sodiečių gyvenimą. Bet dar mažam Jonukui motina yra ištarusi, kad „ponas – ne brolis, dvaras – ne kaimynas“. Į lietuvių kalbą įlydyta išmintis ir šiame kūrinyje (panašiai kaip ir apysakoje „Ponas Dramblevičius“) veikia kaip išankstinio vertinimo, išankstinės perspektyvos fonas. Motina sodietė gina savo ir savo vaiko orumą, drausdama lankytis dvare: „mano vaikas ne šunytiš, kurį galima išvaryti ir vėl pašaukti.“ Ryškindama vaikų tarpusavio simpatiją, fone rašytoja sustato dvaro aplinką reprezentuojančias figūras: poniją, guvernantę, ponaičius.

Dvariškiai žiūri į sodiečius su panieka. Sodiečiai – atsiribodami. „Mes ir jie – tai du atskiru pasauliu. Mes sau, – kuo toliau, tuo geriau ir jiems, ir mums“, – motinos nuomonę papildo ir tėvas. Jaunuolių susiartinimui sukuriama nepakantumo fonas. Ir pakankamai stipri psichologinė įtampa svarbiausiam veiksmui – atskirų pasaulių suartinimui per du likimus, ieškančius vienas kito.

Lazdynų Pelėdai svarbus dvaro, jo parazitinio gyvenimo, griuvimo, griuvėsių fonas: „taigi ant šviesios praeities griuvėsių parvažiavo vien Jadzė.“ Moteriškieji Jadzės seserų likimai susiklosto nesėkmingai, nors jos išteka už savo luomo vyrų. Viena „yra vergė pavardės, kurią jai davė vyras“. Kita – išlaikoma protektorius kunigaikščio... Nesėkmingi seserų gyvenimai taip pat veikia kaip fonas,

skatinantis Jadžę pradėti naują gyvenimą. Bet sūnaus pasirinktos žmonos nepriima motina, vis labiau rodanti pikta valią. Iš socialinių santykių ir rūšios patirties fono ji nepajėgia išsiplėsti; negali veikti kaip morali asmenybė – kaip moteris, solidari su už save silpnesne moterim. Sūnus prašo motinos moralinės paramos: „neatsisakyk, motule...“ Motina veikia tik neišeidama iš įprastų vertinimų, konvencijų rėmų. Ją palaiko ir dėdė-dėdelė: „Kas mums lig jos išminties ir doros! Lai ji būna geriausia ir gražiausia, kas iš to, kad plika.“ Turtas, net ir mažiausias, yra žmonių sprendimų, pasirinkimų fonas. Būtent į turto, pinigų foną įrašomi žmonių likimai. Jono pastanga įveikti šį foną savo ir gerosios pagalbininkės – sesers pastangomis nedaug teduoda.

Jono motina ir dėdė kitaip vertina Jadžę ir kaip moterį: „tokia, išperėjus vieną vaiką ir tai kaip rykštę, trejus metus stenės, viso pasaulio gydytojai ją dargačys [...]“ Dar daugiau – Jono motina pavadina Jadžę laume („laumė, tikra laumė“). Motina tarsi raganėja, marčios nuolankumas ją veda į dar didesnį piktumą. „Tylėk, laume nelaimingoji, da, mat, ant svetimo gero atėjusi liežuvį laidys!“ Tekste ima stiprėti mitinis fonas; tarsi veiktų moteriškosios mitinės būtybės: laumės, raganos, geros ir blogos seserys. Marti rodo didžiausias pastangas, keliasi su aušra, imasi sunkių darbų. Ir marčios nėštumas, jos pirmieji negalavimai kelia senajai pikta juoką – jos patirtis kita, ir tik tokia patirtis, jos požiūriu, ko nors verta. Ji sakosi pagimdžiusi per rugiapjūtę, rugius rinkdama, o po pietų išėjusi pėdų nešioti. „O čia (tai apie marčią) dar tik į tą pusę, ir jau lūpą atkišo.“

Jadžė, pavadinta laume, yra tarsi ir pašaukiama giliojo mitinio fono. Ji ima žiūrėti į slaptą vandens gelmę. Jai atrodo, kad šaukia iš sielvarto dėl nelygių sūnaus vedybų nusiskandinusi bobutė. Prieš Kalėdas imasi skalbinių, iš paskutiniųjų su naščiais eina prie ežero. Skalbia kultuve: tikšt takšt, tikšt takšt... Prisimena vaikystėj matytas skalbėjas – ant priskulbto (jau užmirštas velėjamosios lentos pavadinimas) ilgas ledines žvakės, permatomas lyg stiklo...

Fonas kuriamas mirties įvykiui. Vanduo, ledinės žvakės, drobulė, marškiniai. „Paėmė drobulę ir vilko prie ekečio, įleido ir skalauti ėmė. Staiga silpna jai pasidarė, užė ausyse, ir lygu traukte traukė į eketį...“

Fone – lyg atsitiktinai – pasirodęs piktos vyro motinos ištartas laumės vardas ima veikti kaip ženklas, nulemiantis jaunos moters likimą – grįžimą į vandenį, į mirties prieglobstį.

„Du pasauliai“ yra gana įdomus Lazdynų Pelėdos kūrinys. Dviejų pasaulių moterys, suvestos bendram gyvenimui; silpnesnė, bet pasiryžusi prisitaikyti, iš dvaro erdvės pereinanti į kaimą ir pražūnanti. Stipresnė, sunkaus gyvenimo užgrūdinta, bet ir sugrubinta, neištiesia silpnesnei rankos, savo grubumu ją pražudo. Ir šio kūrinio fonas yra pakankamai intensyvus, pereinantis į patį veiksmą, jį lemiantis.

Keli Marijos Lastauskienės kūriniai

Po įvairių klajonių nuo 1920 metų seserys gyveno tėviškėje – Paragiuose. Sirguliuojanti Sofija rašė paskutinę savo apysaką „Ponas Dramblevičius“. Ir Marija po ilgesnės pertraukos grįžo prie kūrybos.

Autobiografiniame etiude „Iš praeities“ (1954) sakoma: „Su Sofija pasitardama, parašiau romaną „Šviesuoliai ir šešėliai“ – iš Petrapilio veikėjų gyvenimo. Po to romano antrašte Sofija pažymėjo: „Iš sesers užrašų.“ „Tėvas, sulaukęs gilios senatvės, visai įgulė. Ilgais vakarais, sėdėdama prie jo lovos, daug kalbėdavau su juo. Jis man daug pasakojo apie mūsų šeimos praeitį ir, besiklausydama jo pasakojimų, parašiau romaną „Praeities šmėklos“.“

Ši literatūra kuriama iš gyvenimo. Gyvenimas toks painus ir sudėtingas, kad sugalvoti ką nors, kas būtų už jį daugiau, neįmanoma. Ir nebūtina. Dvi seserys rašytojos iš seno Žemaitijos dvaro, iš jo iškeliaudamos ir vėl į jį sugrįždamos, minė tą pačią amžiną žmogaus mįslę – kaip, iš ko ir kam žmogus gyvena, kur dingsta jo idėjos, jausmai, mintys, kas yra praeitis, kuri viską pasiima ir nieko negrąžina, bet kur žmogus vis grįžta mintimis. Galbūt tai, ką žmogus pajėgia susigrąžinti atsimindamas, ir yra svarbiausia. O jei svarbiausia, tai ir saugotina, atminčiai suteikiant galimybę išlikti – užrašytą žodį. Senos giminės, seni dvarai, pilni paslapčių, legendų, davė literatūrai daug siužetų, prototipų. Taip pat ir lietuvių literatūrai – be Lazdynų Pelėdos ši erdvė būtų menkai teapgyvendinta.

L. Gira, remdamasis ir pačių seserų pasakojimais, rasė, kad Ivanauskių šeima „buvo aukštėlesnė, kilnesnė ir įdomesnė, nors dėl to ir tragingesnė negu šiaip vidutinių smunkančių bajorų šeimos“. Karta iš kartos – ir tai gerai matyti iš *Praeities šmėklų* – toje giminėje buvo turtingos prigimties, meno kūrybai pašauktų žmonių, idealistų, svajotojų, melancholikų, pasiryžėlių keisti gyvenimą, kažkam aukotis, bet neužtekusių valios ko nors pasiekti.

Romane *Praeities šmėklos* įdomi Karolio linija. Mylimajai ištekėjus už brolio, Karolis išeina iš namų į pasaulį. „Buvo užsibrėžęs didelį darbą – parašyti veikalą apie lietuvių tautosaką. Ėjo per kaimus iš trobos į trobą rinkdamas savo veikalui medžiagą, užrašinėdamas dainas, patarles, padavimus.“ Tai galėjo būti XIX a. pradžioje. Tėvo paveikslas atkurtas Erazmo Janausko vardu. Gabus dailininkas, nerealizavęs savo talento, sukūręs originalių darbų ir palikęs kopijų. Paragių dvare bus buvusi pirmoji Žemaitijoje dailininko dirbtuvė – maliarnyčia...

Praeities šmėklose jaučiamas žmonių likimo fatališkumas. Žmones ištinka tai, kam jie negali pasipriešinti ir kas juos galiausiai pražudo. Fatališkos lemties branduolys – meilė. Tėvų ir vaikų, dargi motinų ir dukterų, santykiai taip pat yra fatališkai nulemti – meilės, harmonijos ar nesuprantamo, nepaaiškino priėšiškumo. „Nuo pat ryto liepsiu pakinkyti arklius, tegu išveža mamą toli į miškus, kad jau niekada nebegrįžtu, kad ją vilkai sudraskytų“, – sako maža mergaitė Liosė savo namų mokytojai. Beprotybės grėsmė juntama arba ir išsipildanti. Vyrai yra nelaimingi, nes myli, o nepatiria meilės. Moterų nuolankumas, susitaikymas, prisitaikymas kertasi su užslėptu kažko troškimu, bet nesugebėjimu pasiekti. *Praeities šmėklų* veikėjai trokšta gyventi gražiai ir teisingai, būti laimingi, bet kas nors jiems pastoja kelią. Arba kiti, arba patys sau.

Lazdynų Pelėdos-Marijos kūriniuose yra labiausiai išplėtotą moters laisvės idėja, iš esmės įvesta ir modernioji feministinė problematika. Jaunutė Liosė (*Praeities šmėklos*), keistuolė ir gražuolė, salone drįsta garsiai ištarti: „Koks tas ponas gražus; aš labai noriu su tamsta šokti.“ Į „prikaištus“ atsako: „Aš nežiūriu, kas tinka!“ Ji atsargiai mokoma: „Niekada negalima pirmai užkalbinti vyriškį. Tai tiesiog skandalinga. Moteris turi būti kukli, rimta, turi gerbti save ir stengtis susidaryti gerą opinią.“ Liosė atsisako klausyti. Ji nori būti savarankiška ir elgtis pagal savo pačios vidinį balsą. Bet... su tokia moterimi vyrui sunku rasti tinkamo elgesio modelį. Tik dvi galimybės: arba pasipiršti, arba nutraukti santykius. Septyniolikos metų Liosė išleidžiama už vyro, rimto, nuolaidaus, pastovaus... Maištas baigiasi tik prasidėjęs. Lieka tik Elenos klausimas: „Kodėl vyrai tiek daug sau leidžia, matuoja laisvę aršinais, o mums neduoda nė vieno colio?“

Emancipuotos moters charakteris išplėtotas romane *Šviesuliai ir šešėliai*. Dramatiško likimo aristokratų šeimos palikuonė Ada Monsė imasi mokslų, filosofijos, bet ir tai neužpildo jos gyvenimo – ji trokšta veikti, aukotis. Ada nesutinka su tradicinėmis gyvenimo normomis, su tradiciniu moters vaidmeniu visuomenėje. Ji trokšta būti laisva, nesuvaržyta normų, prižadų, konvencijų („aš laikau nuodėme gamtos teisių laužymą. Moteris gali priklausyti vyrui, jeigu ji myli kūnu ir dvasia, visokius kitokius ryšius laikau žeminančiais moters asmenį“). Laisva meilė yra laisvės potyris. Ieškodama laisvės, ji susižavi revoliucionieriais socialistais, o iš tiesų patenka į nusikaltėlių pinkles. Laisva meilė ją tik pažemina, pagaliau ir pražudo. Lazdynų Pelėda-Marija, be abejonės, daug ką iš moters patirties buvo panašiai išgyvenusi, bent jau permaščiusi. Laisvindama moterį – šiai temai itin svarbi ir autobiografinių bruožų turinti apysaka „Naujasis takas“ – rašytoja sustojo ant slenksčio: laisvė brangi, bet ir baugi, moterį laisvės kelyje ištinka baisūs pavojai. Ados likimas – baugus. Ji visiškai pražudo save.

Abiejų kūrinių svarbiausi veikėjai – vyrai (Tadas ir Erazmas) yra trokštantys meilės ir pasiaukojamai mylintys. Bet jų meilė nėra išsipildanti. Žmonės prasilenkia su savim arba su savo gerąja lemtim. Vyrai tokios pat gyvenimo aukos, kaip ir moterys. Gali būti, kad ši patirtis ėjo iš tėvo, kuris, anot Sofijos, „piliečio pareigų vardan užmušė savyje Dievo kibirkštį, iš artisto tapo amatininkas...“

Kuo žmogus doresnis, ištikimesnis, tuo jo gyvenimas sunkesnis ir komplikotesnis. Gėrio, grožio, meilės siekiniai mažina galimybę išsilaikyti patvariose gyvenimo struktūrose. Erazmui sunku dalyvauti ir 1863 metų sukilime, jis iš anksto mato aukas, kraują, broližudystę. Gyvenimą sunku pataisyti sukilimais, revoliucijomis (Sofija panašų požiūrį jau buvo išreiškusi romane *Klaida*). Bet gyvas,

įtikinamas būsimas Erazmo uošvio Prušinsko, aktyvaus sukilimo rėmėjo, charakteris. Į sukilimą žiūrima iš skirtingų pozicijų, bet nevengiama ir išvados: „Visi dabar suprato, kad tai buvo baisi klaida.“ Ir žmogaus, ir visuomenės gyvenime kažkas yra klaidinga iš esmės. Bandymai ką nors pataisyti veda į dar didesnes klaidas ir į klaidatikystę. „Revoliucionierius“ Trifonas, valingai patraukęs į save protingą, išsilavinusią Adą, pasirodo esąs baisiausias cinikas, žudikas, trokštąs tik turtų ir galios valdyti. Paskutinės romano eilutės apie Trifono savy jaučiamą kaltę neįtikina. Tai tik bandymas dalį šviesulių pernešti į šešėlių tamsą.

Juozas Brazaitis, tyrinėjęs Lazdynų Pelėdos gyvenimą ir kūrybą (daugiausia Sofijos), teigė, kad: „jos herojė – nuoširdi idealistė, pasiryžus ir siekianti visados kitiems padėti; jos dramatinis konfliktas – nuolatinis susidūrimas idealizmo ir gyvenimo tikrovės; jos finalas – herojės žuvimas; jos nuotaika – iš dalies panaši, kokią sukelia „liūdnojo veido“ riterio likimas, nes abu buvo nerealiūs idealistai, kad ir nevienodo laipsnio; nemokėjo gyvenimo suprasti ir realiai jo priimti.“¹¹

Taip, melodrama yra visos Lazdynų Pelėdos kūrybos provaizdis. Liūdesys, melancholija, nusiminimas, vilčių žlugimas lydi svarbiausius veikėjus. Bet pastebima ir kita – iš esmės melodramos pasyviajai statikai priešinga Lazdynų Pelėdos kūrybos savybė, itin atsiskleidžianti *Šviesuliuose ir šešėliuose*, tai nuotykių, įvykių dinamika, gana aštrūs siužeto kampai, suteikiantys kūriniui detektyvo elementų. Paslaptingas Lietuvos didikų Levickių kapinynas, gaubiamas legendų. Ados nusikaltimas, kapinyno apiplėšimas. Trifono nuotykių. Veiksmo amplitudė: Petrapilis, Lietuva, Vokietija, Prancūzija. Meilės intriga, savotiškas trikampis: Trifonas – Ada – Tadas. Detektyvui nebūtina stipresnė psichologinė motyvacija, viską lemia įvykiai, netikėti veiksmo posūkiai.

Lazdynų Pelėdos kūryba nuo pat amžiaus pradžios buvo skaitoma, mėgstama. Melodramatiškumu ir detektyviškumu ji atitiko skaitančių dėl malonumo poreikius. Pradedantys lietuviškai skaityti Lazdynų Pelėdos buvo atitraukti nuo lenkiškos ir rusiškos lektūros.

Ir šiandien šį vaidmenį dar gali atitikti *Šviesuliai ir šešėliai*. *Praeities šmėklų* prasmė gali būti dar didesnė – romanas pateikia daug XIX a. pabaigos–XX a. pradžios Žemaitijos gyvenimo autentikos, tiesa, ne tiek gyvenimo, kiek jo dvasinės atmosferos, kurioje išaugo ir į rašytojas išėjo dvi seserys – Sofija ir Marija, įprasminusios fenomenalią kūrybinę bendrystę.

Prie šių kūrinių glaudžiasi ir apysaka „Jos prakeikimas“. Jau 1929 metais, taisyta dukters ir redaguota Liudo Giros, ši apysaka buvo atiduota į spaudą, bet pirmą kartą visa paskelbta tik *Raštuose*. Kūrinys prasideda nežinomos, suvargusios moters mirtim. Našlaitis lieka jos sūnus. Pristatomas vienas kitas kaimynas, melodramatiniam siužetui, jo pasikartojamumui svarbi jauna skalbėja, apgauta, palikta su mažu ligotu kūdikiu (pagrindinė abiem seserims būdinga melodraminė situacija). Ligotas senelis, muzikos mokytojas, papasakoja apie mirusios paslaptį: ji buvusi turtingų dvarininkų dukra, per nedoro brolio Stepono piktumą netekusi namų, mirus vyrui, varge auginusi sūnų. Apysakos siužetas plėtojamas kaip nedoro dvarininko grąžinimo į doros kelią intriga. „Ji“ įvardinta pavadinime („Jos prakeikimas“) yra sena elgeta, dvarininkaičio Stepono paniekintos ir nusižudžiusios mergaitės motina. Elgetos figūra įdomi, susijusi su senosios kultūros podirviu. Bet apysakoje išnaudojamas tik elgetos melodramatinis aspektas. Elgeta perspėja dvarininkaičio mylimąją, trapią, liguistą, egzaltuotą panelę. Iš sielvarto ji suserga ir miršta. Nedorėlio grįžimo į dorą kelias užsitęsia. Tam prireikia seserėno, grįžusio į dvarą, aukos, rizikavimo savo gyvybe, kad išgelbėtų dėdę. Pagaliau jis viską supranta, padeda savo mirusios sesers sūnui, netgi tarpininkauja jam ir jo mylimai mergaitei. Netgi su senąja elgeta susitaiko – gaudamas atleidimą ir atleisdamas.

Su melodramatinėmis istorijomis pinama detektyvinė intriga: senos bažnyčios senų dokumentų, karžygiškos dvasios, sapno, ne visada atsiskiriančio nuo tikrovės.

Moteriškosios prasmės, ne visada aiškios, o dažnai ir paslaptingos, mistiškos, susietos su netikėtai į dvarą su savo globėja, dvarininkaičio teta, parvykstančia Jolanta. Jos siela atrodo serganti, bet gal tik dėl to, kad ji turi ypatingų galių regėti neregima, jausti, girdėti tai, kas yra išnykę. Prie Stepono išvartų žmonių griuvusių ji taip kalba: „Aš jaučiu čia kažkokią liūdną dramą. Juk žmonių jausmai turi

¹¹ Brazaitis J. Raštai. T. 2. – Chicago, 1981. – P. 227–228.

savo gyvybę, galbūt, amžiną... Griuvėsiai kalba, tik reikia suprasti..." Steponą ji pamilsta kaip savo vizijų-regėjimų atšvaitą, dėl panašumo į regėtą karžygį... Seną koplyčią ji atpažįsta kaip vietą, kurioje jau yra buvusi. Ji gieda niekam nežinomas giesmes. Jolantos motina buvusi „nepaprasta moteriškė“ – muzikė, pianistė, pavargėlių rėmėja. Dukra neranda vietos šiame pasaulyje, tarp jo grubių formų, pasitraukia iš jo, tardama: „Pažinau gyvenimo paslaptis... Ne mums apie laimę ir meilę svajoti..."

Moters dvasinių galių ypatingumas, suteiktas Jolantai, kaip reginčiajai: „Aš daugiau žinau – mano akys mato ir ausys girdi tai, kas paprastam žmogui nežinoma." Jolanta regi žemę, kraujuose ir ašarose paskendusią, – žmonės kenčia dėl žemėje padarytų skriaudų, nes niekas neišnyksta, kaupiasi. Bet šiam tarsi gilėjančiam mąstymui rašytojai pritrūksta energijos ir ji grįžta į išvažinėtą melodramos kelią: „Drėgna juoda žemė priglaudė nelaimingos merginos kūną – paslėpė ją nuo gyvenimo audrų..."

* * *

Lazdynų Pelėdos kūryba išreiškia daug mūsų amžiaus pradžios prozos bruožų. Svarbiausia jai yra įvykis, nuotykis, ypač rašytoją traukia liūdna melodramatinė situacija. *Klaidoje* tipiška melodramos užuomazga – į kaimą parsivežta mirusios žmonos dukrelė, be priežiūros nuskendus tvenkinyje. Į liūdnumą, skaudumą žmogaus širdis apskritai reaguoja įspūdingiau negu į džiaugsmą. Bet rašytoja ir specialiai siekia graudinti, nelaimių, sopulių aprašymus sustiprindama, pabrėždama.

XX a. pirmaisiais dešimtmečiais Lazdynų Pelėda buvo viena labiausiai skaitomų mūsų rašytojų. Skaitantis graudžias Lazdynų Pelėdos istorijas galėjo iš anksto tikėtis, kad blogis neliks nenubaustas. *Klaidoje* tokios vilties mažiausiai – „viršų paėmė čionai tamsybių pajėga". Bet apysakos „Ir pražuvo kaip sapnas" dvaras pražūsta su visais nedorėliais – supleška niekieno neginamas, negesinamas, ponas išeina iš proto. Lazdynų Pelėda tarsi tebegirdi senas lietuvių sakmes apie rūmus, dvarus, nugrimzdusius, pražuvusius už nedorus darbus. Kaip realistė, ji pasirenka ugnies kerštą, įvykdytą žmogaus. Bet nesunkiai grįžta ir į baugią pasaką: dvaro griuvėsiuose vaidenasi, pasirodo ir pasakų vokietukas, vaišinantis iš tabokinės, kuri parsinešta namo pasirodo besanti pilna mėšlo... Pasakos patirtis XX a. pradžios lietuvių prozai tebėra svarbi. Kaip ir pasakoje, Lazdynų Pelėda savo kūrinuose suveda visus galus – jau nebe vaizduodama, o tik susakydama, kas kam atsitiko. Viskas turi būti aišku ir iki galo pasakyta. Parašytas taškas arba ištartas klausimas. Taško atvejis – autorės epilogas „Dzidėje", klausianti pabaiga *Klaidoje*.

Lazdynų Pelėda – abi seserys – sutelkė nemaža moteriškųjų likimų, išryškino nesibaigiančią moters dalios dramą.

Renatos Šerelytės, vienos iš įdomesnių jaunųjų prozininkių, mintis: „Iš lietuvių rašytojų dažnai skaitau Lazdynų Pelėdos kūrinius. Mane domina šių seserų gyvenimas. [...] Norėčiau sukurti novelių ciklą apie šias dvi rašytojas" (1999).